

Mitä annettavaa toimijaverkostoteorialla on riippuvuuksien tutkimiselle?

Omaelämäkerrat latourlaisen analyysin koetinkivenä

Jukka Törrönen, Christoffer Tigerstedt & Elina Vismanen

Abstrakti

Addiktion ehkäisyssä ja hoidossa ei ole kyse riippuvuuksista vapautumisesta vaan toistopakkoa synnyttävien toimijaverkoston tunnistamisesta ja niiden korvaamisesta toimintaa avoimemmaksi avaavilla riippuvuuksilla. Artikkelissa tarkastellaan alkoholiriippuvuutta kuvaavia omaelämäkertoja latourlaista menetelmää soveltaen ja arvioiden. Riippuvuutta lähestytään ainutkertaisena toimintana kiinnittämällä huomiota siihen, millaiset materiaaliset ja inhimilliset toiminnan välitykset, kokoonpanot ja käännösketjut tuottavat pakonomaista riippuvuutta ja millaiset puolestaan lopettavat sen ja vahvistavat kiinnittymistä tasapainoiseen elämään. Omaelämäkerrat soveltuvat toimijaverkostoanalyysiin, sillä lajityyppinä ne rohkaisevat toimijoita kuvaamaan, millaiset ainutkertaiset ja konkreettiset olosuhteet, tapahtumaympäristöt, tapahtumien seuraannot ja vuorovaikutusprosessit ovat viitoittaneet ja muuttaneet heidän elämänsä. Artikkelissa koetellaan, mitä annettavaa latourlaisella lähestymistavalla on omaelämäkerta-aineiston ja riippuvuuksien analyysille ja millaisia ongelmakohtia tähän sisältyy. Siinä ehdotetaan, että omaelämäkertojen latourlaisessa analyysissä jokainen tapahtumajakso otetaan erikseen seikkaperäiseen tarkasteluun ja kysytään, millaisiin liitoksiin riippuvuus kulloinkin yhdistyy ja millaisista se irrottautuu. Analyysissä seurataan, kuinka riippuvuus kiertää sekvenssistä toiseen moniaineeksienä elementtien kollektiivina, joka toimijaverkostona joko ruokkii riippuvuutta tai heikentää sitä. Olennaista on pitää analyysi ”litteänä” ja välttää hierarkkisia jakoja mikron ja makron tai toiminnan ja rakenteen välillä. Tällöin koko kertomuksen kaarta kuvaavia juonirakenteita ja kertojan arviointeja tapahtumien kulusta tarkastellaan konkreettisille tapahtumajaksolle alisteisina välittäjinä. Jos analyysi abstrahoidaan juonen tasolle, kasvavat emotionaaliset, sosiaaliset ja kulttuuriset tekijät turhan vahvoiksi ja itsenäisiksi voimiksi, eikä niitä tutkita enää toimijoina, jotka saavat toimintaa välittävän voimansa yhdistymällä ainutlaatuisesti materiaalsiin ja ruumiillisiin tekijöihin. Samalla analyysin kohdentaminen konkreettisissa tapahtumajaksossa rakentuviin toimijaverkostoihin ja niiden kiertoon tapahtumajaksosta toiseen ehkäisee riippuvuuden yksipuolista selittämistä yhdellä tai muutamalla syytekijällä, kuten kulttuurisilla merkitysrakenteilla, perinnöllisillä tekijöillä, neurobiologisilla syillä tai persoonallisuushäiriöillä.

ASIASANAT: Alkoholismi, Latour, omaelämäkerrat, riippuvuus, toimijaverkostoteoria.

Johdanto

Alkoholiriippuvuus ja alkoholismi palautetaan usein tarjolla olevissa teorioissa johonkin hallit-

sevaan tekijään, kuten geeneihin, fyysiseen riippuvuuteen, luonnehäiriöön, tahdon ongelmaan, perhesuhteisiin tai sosiaaliseen kurjuuteen. Eri-

tyisesti biofyysiset ja sosiaalitieelliset näkökulmat lähestyvät alkoholiriippuvuutta toisilleen etäisistä lähtökohdista ja tuottavat tutkimustuloksia, jotka eivät keskustele keskenään.

Alkoholinkäytön yltyminen ongelmalliseksi on yleensä monimutkainen prosessi, joka voi kulkea mitä erilaisimpien tapahtumien kautta, ja vaikuttavina tekijöinä voi olla miltei mitä tahansa. Omaa tai muiden juomisriippuvuutta kokeneiden mukaan juomisongelmien laukaisijoina, ylläpitäjinä tai estäjinä voivat olla yksilön sosiaalisten, psyykkisten ja fysiologisten ominaisuuksien lisäksi vaikkapa työyhteisö, harrastus, muutto, armeija, eläköityminen, kotieläin, uskonto tai sota. Bruno Latour kutsuu näitä vaikuttavia tekijöitä "toimijoiksi". Hänen teoriansa mukaan tietyt toimijat muodostavat keskenään verkoston (*actor-network*), joka voi suunnata ja muuntaa toimintaa. Tämä toimijaverkostoteoria (*actor-network theory*) antaa inhimillisten aineiden lisäksi tilaa myös aineellisille ja biologisille tekijöille juomisriippuvuuden kehittämisessä tai sen nujertumisessa.

Seuraavassa koetlemme Latourin toimijaverkostoteoriaa käyttämällä esimerkkiaineistona juomisriippuvuutta kuvaavia omaelämäkertoja. Aineisto syntyi Suomen Akatemian Juominen, sukupuoli-erot ja sosiaalinen muutos -tutkimusryhmän yhdessä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkiston kanssa järjestämän "Alkoholi elämässäni" -kirjoituskilpailun yhteydessä (15.2–31.12.2008). Keruulmoituksessa omaelämäkerran kirjoittajia pyydettiin kertomaan alkoholikokemuksistaan joko tietyn elämänvaiheen aikana tai koko elämän näkökulmasta. Kirjoituskilpailuun osallistui 43 omaelämäkerta, joista 10:ssä omaa alkoholinkäyttöä kuvattiin riippuvuuden kaltaisena, kirjoittajan elämään vahvasti vaikuttaneena koettelemuksena. Puolet näistä elämäntarinoista on miesten ja puolet naisten kirjoittamia.

Toimijaverkoston analyysissa tutkijan tehtävänä on jäljittää tutkittavien omia näkökulmia seuraamalla, millaisista elementeistä he rakentavat maailmansa, millaisia jännitteitä siinä esiintyy ja miten he ratkovat näitä jännitteitä (Latour 2005, 41). Omaelämäkerrat soveltuvat toimijaverkostonanalyysiin, sillä lajityyppinä ne rohkaisevat toimijoita kuvaamaan, millaiset ainutkertaiset ja konkreettiset olosuhteet, tapahtumaympäristöt, tapahtumien seuraannot ja vuorovaikutusprosessit ovat viitoittaneet ja muuttaneet heidän elämäänsä. Alkoholiongelmiensa kehittymistä kuvaavista omaelämäkertoista tutkija voi jäljittää, millaiset elementit niissä yhdistyvät verkostoksi ja mitkä näistä elementeistä aktiivisesti muuttavat tapahtumien kulkua ja synnyttävät niin sanottuja "käännösketjuja" (*chains of translations*). Toimijaverkostonanalyysissä tutkija ei oleta elementeille ja toimijoille ennalta määrättyä identiteettiä. Pikemminkin iskulauseena on "[a]ttachments are first, actors are second" (Latour 2005, 217), eli toimijoiden sidokset – ja niiden vaikeasti ennustettavat yhteisvaikutukset – ovat ensisijaisia yksittäisten toimijoiden ollessa toissijaisia.

Koska toimijaverkostonanalyysissä tarkastellaan toimijoiden keskinäisiä riippuvuuksia, se tarjoaa oivia käsitteellisiä työkaluja addiktioiden tutkimiselle. Samalla lähestymistavassa kyseenalaistetaan ajatus siitä, että voisimme vapautua riippuvuuksista. Enemmänkin lähtökohtana on, että erilaiset riippuvuudet ehdollistavat ja vievät elämäämme eteenpäin, jolloin analyysin tehtävänä on tunnistaa, millaiset riippuvuudet edistävät toimintakykyämme, ja millaiset vastaavasti estävät sitä. Tässä mielessä latourlainen analyysi on ytimeltään riippuvuuksien sosiologiaa.

Toimijaverkostonanalyysia on koeteltu päihteiden käyttöä (Demant 2009; Duff 2012; Gomart & Henning 1999), addiktioiden erityisluonnetta (Weinberg 2013) ja huumeongelmien hoitoa (Gomart 2004) käsittelevissä tutkimuksissa. Nämä tutki-

mukset osoittavat, että käyttäjän motiivit tai huumeen farmakologiset ominaisuudet eivät yksin määritä huumeen vaikutuksia. Vaikutusten laatu on tilannekohtainen ja edellyttää käyttäjältä taitavaa olosuhteiden muokkaamista niin, että päihde kykenee ottamaan käyttäjän haltuunsa ja liikuttamaan hänet uuteen olotilaan. Päihteen käytössä käyttäjä ehdollistaa aktiivisesti itsensä eriaineksille elementeille. Hän antautuu tilanteessa vaikuttavien käytänteiden, objektien, päihteen, käyttötieteiden, paikalla olevien ihmisten ja odotusten kuljettamiksi. Niiden välittämänä aineen vaikutukset, jotka ovat samanaikaisesti sekä aktiivisesti tuotettuja että passiivisesti vastaanotettuja ja aina jossain määrin yllätyksellisiä, ”saapuvat” häneen (Gomart & Hennion 1999).

Toimijaverkostoanalyysia ei ole aikaisemmin koeteltu addiktioiden analyysiin omaelämäkertojen narratiivisessa kontekstissa, mikä on tämän artikkelin haaste. Koska aineistomme kuvaa oman alkoholiriippuvuuden kehkeytymistä, jatkumista ja mahdollista loppumista, koetellaan Latourin toimijaverkostoanalyysia jäljittämällä, millaiset toimijaverkostot *tuottavat, pitävät yllä ja ehkäisevät* omaelämäkertoissa juomisriippuvuutta.

Aluksi esittelemme latourlaisen lähestymistavan lähtökohdat ja luomme katsauksen riippuvuustutkimuksen kenttään. Tämän jälkeen lähdemme koettelemaan latourlaista menetelmää. Ensin tarkastelemme aineistossamme esiintyviä juomisriippuvuutta tuottavia, ylläpitäviä ja ehkäiseviä toimijaverkostoja *yksittäisten tapahtumajaksojen näkökulmasta*. Sitten koetamme, miten toimijaverkostoanalyysilla voi pureutua riippuvuuden kehkeytymisen, vakiintumisen ja ehtymisen analyysiin näkökulmanamme omaelämäkertojen juoni, joka kytkee yksittäisiä tapahtumajaksoja yhteen ajassa kulkeväksi kuvaukseksi ja tulkinnaksi tapahtuneesta. Lopuksi keskustelemme, millaisia ongelmia latourlaiseen analyysiin liittyy ja mitä annettavaa toimijaver-

kostoanalyysilla on riippuvuuksien tutkimiselle, ehkäisylle ja hoidolle.

Alkoholiriippuvuus toimijaverkoston vaikutuksena

Latour seuraa tutkimuksissaan asioiden muuttumista (Lehtonen 2008, 117). Hänen mukaansa toimintaa ei ohjaa autonomisen yksilön suve-reeni tietoisuus. Pikemminkin toiminta voidaan ymmärtää solmuna, jossa risteytyy monia yllättäviä tekojen yhdistelmiä monimutkaiseksi kasautumaksi, jonka avaaminen vaatii tutkijalta yksityiskohtaista ja vaivalloista työtä (Latour 2005, 44). Toiminnan ymmärtäminen solmuksi viittaa siihen, että asioille ei oleteta sisäisiä, olemuksellisia ominaisuuksia. Asiat saavat muotonsa ja merkityksensä suhteessa muihin toimijoihin, osana solmujen verkostoa (Law & Hassard 1999).

Latourin tutkimusote edustaa materiaalista semioottista maailmankuvaa. Sen avulla seurataan, kuinka toimintaa suuntaavat ja muuttavat inhimillisten toimijoiden lisäksi myös materiaaliset toimijat. Jos yhteiskuntatieteissä on perinteisesti ajateltu, että ihmisten välisiä yhteyksiä ja keskinäistä yhteistoimintaa pitävät yllä sellaiset ”toimijat” kuin lait, sosiaaliset normit tai kulttuuriset perinteet (Latour 2005, 67), joille ravinto, rakennetut tilat tai viestintävälineet näyttäytyvät toissijaisina asioina, niin Latour nostaa nämä materiaaliset välitykset toiminnan analyysin kannalta yhtä aktiivisiksi ja samanarvoisiksi elementeiksi (emt.; ks. myös Pyyhtinen 2013).

Latour kutsuu asioita yhdistäviä ja niitä aktiivisesti muuttavia linkkejä ”välittäjiksi” (*mediator*) tai ”aktanteiksi” (*actant*). Yhdistäessään kahta tai useampaa asiaa välittäjä tai aktantti tuo mukanaan aina myös muutoksen tapahtumien kulkuun, niin sanotun ”käännöksen” (*translation*), jota ei voi ennustaa etukäteen ja joka siten on aina yllättävä. Tutkimuksen kannalta tämä tarkoittaa

asian empiiristä, tapauskohtaista jäljittämistä (Latour 2005, 39). Näin ajatellen myös erilaisille esineille ja aineille annetaan siis toimijan asema. Niitä ei nähdä toiminnalle passiivisina sijaisvärittäjinä vaan myös ne voivat inhimillisten toimijoiden tapaan valtuuttaa, sallia, tarjota, rohkaista, mahdollistaa, ehdottaa, vaikuttaa, estää tai kieltää yksilöiden toimintaa (emt. 72). Ei-inhimilliset ja inhimilliset elementit kasvavat toimijoiksi silloin kun ne alkavat vaikuttaa toimintaan osana voimien verkostoa. Siten ”toimija itsessään on ennen kaikkea suhde: asioiden välittymistä ja yhdistymistä” (Lehtonen 2008, 144). Toimijan identiteetti määrittyy teon kautta, sillä ei ole pysyvää olemusta, eikä sitä ohjaa teon ”takana” oleva intentio tai tavoite.

Toiminnalle luonteenomaista on koettelu, jossa toimijat pääsevät näyttämään, mihin ne erityisenä verkostona kykenevät ja taipuvat (Latour 2005, 79–86). Vakava alkoholiongelma tai juomisriippuvuus on konkreettinen esimerkki koettelusta. Diagnostisten järjestelmien (ICD-10 ja DSM-IV) mukaan päihderiippuvuus määritellään voimakkaana tai pakonomaisena juomishimona, yksilön kykenemättömyytenä pidättäytyä alkoholista, kasvaneena päihteen sietokykyä, psyykkisenä ja fyysisenä riippuvuutena sekä elämän keskittymisenä päihteen käyttöön kiistattomista haitoista huolimatta (West 2006, 15). Riippuvuuden syistä eivät tutkijat kuitenkaan ole yksimielisiä (Koski-Jännes ym. 1998, 103). Niitä on haettu mitä erilaisimmista suunnista, joista tärkeimmät ovat perinnölliset, neurobiologiset, rationaaliset tai psyykkiset tekijät (Manzardo ym. 2008, 77; West 2006).

Alkoholismien perinnöllisissä selityksissä korostetaan sukulinjaa. Alkoholistien lapsilla esiintyy enemmän ongelmia alkoholin kanssa kuin muilla lapsilla, ja alkoholistien lähisukulaisten on havaittu sairastuvan keskimääräistä useammin riippuvuuteen alkoholista (Hyytiä 2003, 33).

Neurobiologisissa teorioissa päihderiippuvuuden kehittymistä kuvataan aivotoimintojen positiivisena ja negatiivisena vahvistamisena (Kiiänmaa & Hyytiä 2003, 118). Positiivisessa vahvistamisessa alkoholin käyttöä motivoi aineen tuottama mielihyvä ja positiiviset tunnetilat. Vastaavasti negatiivisessa vahvistamisessa aineen käyttöä jatketaan epämiellyttäväksi koettujen vieroitusoireiden välttämiseksi. Riippuvuus ilmenee usein syklinä, jossa vaihtelevat pakonomainen päihteen himo, vieroitusoireet, kuivat kaudet ja retkahtaminen (emt., 119). Rationaalisuutta korostavissa teorioissa riippuvuutta tarkastellaan järkiperaisena valintoina ja preferensseinä. Käyttäjät saattaa esimerkiksi kärsiä stressistä, jota hän lääkitsee alkoholilla (West 2006, 36). Psykodynaamisissa teorioissa riippuvuutta perustellaan persoonallisuuden puutteellisella kehityksellä, mikä paljastuu ongelmina itsetunnossa, kyvyssä huolehtia itsestä, objekti-suhteissa ja affektitoleranssissa (Granström & Kuoppasalmi 2003, 29).

Hallitsevien teoriaperinteiden lisäksi riippuvuutta on lähestytty muun muassa kulttuurintutkimuksen näkökulmasta. Esimerkiksi Pertti Alasuutari (1992) on analysoinut työväenluokkaisten miesten elämäntarinoita, joista osa sisälsi kuvauksen omasta alkoholismista ja osa ei. Hän havaitsee, että elämäntarinat toistavat samaa juonirakennetta ja heijastavat yhteisesti jaettua työväenluokkaista maailmankuvaa, jossa keskeistä on jännite vapauden ja kontrollin välillä. Alasuutarin mukaan juopottelevat työläismiehet ratkovat tätä jännitettä mieltämällä itsensä alkoholisteiksi, mikä yhtäältä vapauttaa heidät itsekontrollin vaatimuksista ja toisaalta sysää vastuun kontrollista ulkopuolisille, tavallisimmin vaimoille. Näin he voivat pitää juopottelussa yllä illuusiota vapauden valtakunnasta. Vilma Hänninen ja Anja Koski-Jännes (1998) taas ovat soveltaneet kertomusanalyysia erilaisia ryhmiä edustavaan omaelämäkerta-aineistoon. He tunnistavat aineistosta viisi riippuvuudesta vapautumisen perustyyppiä:

Anonyymit Alkoholistit -tarinan, yksilöllisen kasvun tarinan, riippuvuustarinan, rakkaustarinan ja hallinnan tarinan. He toteavat, että "[j]otkut tarinatyytit näyttävät olevan suuremmin tietystä lähteestä juonnettuja (AA-tarina ja riippuvuustarina) kun taas toisissa on käytetty laajemmin hyväksi kulttuurista tarina- ja teoriavarantoa" (emt., 225). Tarinatyyppien "erilaisuus viittaa siihen, että riippuvuus voi juontua monenlaisista elämän ongelmista ja vapautumisen tiet vaihtelevat sen mukaan, mistä ongelmasta kunkin ihmisen kohdalla perimmältään on kyse" (emt., 226).

Lisäksi riippuvuuden tarkasteluun on kehitelty syitä yhdistäviä teorioita. Esimerkiksi Robert West (2006, 174–175) on esittänyt, että riippuvuutta tulee lähestyä sosiaalisena konstruktiona, jonka rajat ovat hämärä ja joka voi puhjeta monenlaisista syistä, kuten häiriöinä yksilön "motivaatiosysteemissä", poikkeavana käyttäytymisenä, joka juontaa itse aineen käytöstä, tai poikkeavana toimintana, jota ruokkii sosiaalinen tai fyysinen ympäristö. Atte Oksanen (2013) on puolestaan ehdottanut, että riippuvuutta voidaan analysoida hedelmällisesti Gilles Deleuzen materiaalista filosofiaa soveltamalla. Tällöin riippuvuutta tarkastellaan monimuotoisissa tulemisen tiloissaan tilannekohtaisena ja vuorovaikutuksellisen prosessina, jossa aineen käyttö alkaa kaventaa toimijan sosiaalisia, materiaalisia ja ruumiillisia olosuhteita ja toimintavaihtoehtoja. Riippuvuus ymmärretään halun tuottamaksi ja siitä toipumisessa tärkeää on, että pakonomaiseen toistoon kaventunut halu avataan elämän moninaisille mahdollisuuksille.

Toimijaverkostoteorian näkökulmasta alkoholiriippuvuuden hallitsevat teoriaperinteet, jotka korostavat riippuvuuden synnyssä perinnöllisiä, neurobiologisia, rationaalisia tai psyykkisiä tekijöitä, ovat "metakieliä", joissa alkoholiongelmien kehittymistä tarkastellaan liian valmiiden, etukäteen toisiinsa liitettyjen toimijoiden, välitysten ja

ketjujen kehyksissä. Näin ne saattavat sivuuttaa moniin eri suuntiin vetävät voimien verkostot, jotka vaikuttavat elävässä elämässä riippuvuuden syntymiseen ja sen kuvaamiseen (Latour 2005, 49). Myös kulttuurintutkimuksen näkökulma on latourlaisittain ongelmallinen silloin kun se antaa riippuvuuden selittämisessä kulttuurisille, sosiaalisille ja/tai psykologisille tekijöille muita syitä hierarkkisesti määräävämmän aseman. Sen sijaan Westin synteettisellä teorialla ja varsinkin Deleuzen materiaalisella filosofialla, joissa riippuvuutta pidetään lähtökohtaisesti epämääräisenä ja kompleksisena, saattaa olla annettavaa toimijaverkostoanalyysille. Latourin reduktionvastaisessa teoriassa juomisriippuvuuden syntyä, pysyvyyttä ja tyrehtymistä pidetään avoimena ja empiirisenä kysymyksenä, jossa tutkijalla on paljon opittavaa tutkittavilta itseltään ja jossa riippuvuus alkoholista saa erilaisia vaikutuksia sen mukaan, millaisissa inhimillisten ja ei-inhimillisten toimijoiden suhteissa se kehkeytyy, vakautuu ja purkautuu.

Riippuvuuden toimijaverkostot tapahtumajaksojen näkökulmasta

Latour (2005) painottaa, että toimijaverkostoanalyysi on kuvailevaa ja litteää. Siinä tutkija seuraa, miten toimijat itse tunnistavat huolenaiheita, ristiriitoja, liittyvät ryhmiin, erottautuvat ryhmistä ja vakiinnuttavat ryhmiä. Hän jäljittää, miten toimijat kuvaavat toimintaa yllättävinä inhimillisten ja ei-inhimillisten asioiden kokoonpanoina ja käänöksinä ja jättävät jälkiä toimijoiden muuntumisesta aktiivisiksi välittäjiksi (*mediators*) tai hiipumisesta passiivisiksi taustahahmoiksi (*intermediaries*). Hän huomioi, miten toimijat vakiinnuttavat epävarmaa ja avointa tulevaisuutta ennustettavaksi soveltamalla tai luomalla erilaisia formaatteja (kuvauksia, karttoja, esitystyyliä) tai standardeja (asioita vertailukelpoiseksi tekeviä määreitä, käytänteitä tai konventioita), jotka karisivat toimintaan vaikuttavien liitosten määrää. Samalla analyysin pitäminen kuvailevana ja litteänä

tarkoittaa sitä, että tutkija ei lähde teoretisoimaan liitoksia. Hän ei tarkastele niitä lokaalin ja globaalin, toimijan ja systeemin tai mikron ja makron välisissä hierarkkisissa vastakohtissa. Pikemminkin tutkija jäljittää yhteyksien, välittäjien ja liitosten liikettä ja kiertoa konkreettisesti ”tässä ja nyt”-tilassa ja kiinnittää huomiota siihen, miten toimijat itse muuntavat siinä asioiden mittasuhteita, tarttuvat yksityiskohtiin, maalaavat yleiskuvaa ja tekevät liitoksista enemmän tai vähemmän abstrakteja tai yksilöllisiä.

Elämäkerrat ovat kertomuksia, jotka koostuvat sekvensseistä eli tapahtumajaksoista. Tapahtumajaksot tarjoavat toimijaverkostoanalyysille hedelmällistä materiaalia. Ne kuvaavat toiminnan konkreettista liikettä ”tässä ja nyt”. Niitä tarkastelemalla tutkija pääsee yhtäältä seuraamaan, miten inhimilliset ja ei-inhimilliset elementit kytkeytyvät toiminnan kuvauksissa toisiinsa ja alkavat välittää sitä arvaamattomaan suuntaan, ja toisaalta tunnistamaan, miten tietty seuraanto irtaantuu laajemmasta tapahtumien virrasta. Tapahtumajaksot voidaan erottaa toisistaan sillä perusteella, että ne kuvaavat kertomuksen sisällä itsenäisen tapahtumien seuraannon, episodin (ks. Herman 2002, 85–113). Esimerkiksi seuraava ote 1 on esimerkki omaelämäkerran sisällä esiintyvistä episodista, joka kuvaa riippuvuuden syntymistä yllättävien välitysten seurauksena. Päähenkilö viettää aikaansa syrjäytyneiden miesten kanssa kirkonkylän kuppilassa, missä hänen pöytänsä istahtaa tuntematon mies, joka tarjoaa hänelle pontikkaa ja esittää hänelle kohtalokkaan kysymyksen.

Ote 1. Alkoholi muuntaa päähenkilön pelottavat työolosuhteet hallittaviksi.

- Haluatko sä työtä?
- Minkälaista työtä sä tarjoat, kysyin.
- Työ on hieman arkaluonteista, mutta maksan hyvän palkan.

- Ryhdytkö valmistamaan minulle pontikkaa?
- En osaa pontikkaa valmistaa.
- Mä opetan sen taidon.
- Mikset itse valmista?
- Olen istunut useita kertoja vankilassa pontikan keitosta. Jos vielä joudun kiinni, minut tuomitaan eliniäksi vankilaan.
- En halua vankilaan, sanoin.
- Turha pelko, mies sanoi. Jos joudut kiinni, ei sinua teljetä vankilaan. Olet ensikertalainen ja alaikäinen. Poliisin puhuttelulla sä selviäisit, mies tuumasi.

Niin minä muutin asumaan miehen kotiin. Välittömästi mies opetti minulle pontikan valmistustaidon ja pääsin rahansyrjästä kiinni. Ikäni oli 16 vuotta. Pontikan valmistus tapahtui kaukana metsässä. Työskentelin pontikkatehtaalla öisin. Yöllä oli poliisin kannalta turvallisinta. Kun ilta hämärtyi, lähdin hiihtämään reppu selässä metsän siimekseen. Tehdas oli mystinen laitos, musta pata oli tukevasti kivien päällä, keittoastian vieressä oli pitkä laatikko vettä täynnä. Veden seassa kulki kaksi kuparista jäähdytysputkea. Ympäristössä oli voimakas rankin haju. Ulkoiset puitteet olivat tehtaalla romanttiset. Pimeässä metsässä kuusien katveessa padan alla loimusi tuli. Kipinät syyttivät kuusenoksissa pieniä naavapaloja. Minä pyörin padan ympärillä ja seurasin keiton etenemistä. Koin sen hienona hetkenä, kun putkista alkoi lirisä kirkasta nestettä. Keittopuuhahan haittana oli pelko ja jännitys. Pelkäsin poliiseja. Aina kun kuului jokin risahdus, jäykistyin pelosta. Maistelemani pontikka poisti pelkoni. Kun olin jatkuvasti pikku kännissä, aineeseen tuli riippuvuus. En juonut itseäni umpikänniin, hoidin työni hyvin.

Kun aamuyöllä tislauksen suoritus oli suoritettu, kokosin kampeet kasaan ja kalpean kuun valossa hiihtelin kortteeritaloon. Talon kamarissa nukuin päivät ja iltahämärässä jälleen työmaalleni.

Aloin selvästi tuntea viinan himoa ja odotin sitä hetkeä, kun viinaa tirisä putkista ja sain maistella

ainetta himon tyydyttämiseksi. Kaksi kuukautta keitin pontikkaa. Samoin olin tämän ajan jatkuvasti pikku kännissä.

(P18, Juho [peitenimi], syntynyt 1930-luvulla.)

Otteen 1 tapahtumajaksossa alkoholiriippuvuus kehittyi monenlaisten sattumusten välityksellä. Pontikkatehtailijan kohtaamisen seurauksena päähenkilön toiminta kääntyy ja verkostoituu kollektiiviksi, jossa eriaineksiset elementit pontikka-tehtaasta metsän romanttisiin yöllisiin puitteisiin, hienoihin hetkiin ja poliisin pelkoon kääntävät toimintaa otolliseksi juomiselle. Vaikka poliisin pelon ja vankilan voisi toimijoina ajatella estävän juomista, ne lisäävät tässä voimien verkostossa pojan juomishaluja. Toimijaverkosto välittää poikaa jatkuvaan ”pieneen känniin”, jossa hän kykenee kääntämään pelottavat voimat hallittaviksi ja hoitamaan laittomat työtehtävät hyvin. Samalla pojan suhde alkoholiin kääntyy viinan himoksi.

Omaelämäkerrroissa esiintyy useita tapahtumajaksoja, joissa työhön tai opiskeluun liittyvät inhimilliset ja ei-inhimilliset tekijät joko kehittävät tai vakauttavat juomisriippuvuutta. Esimerkiksi Kari (P9, syntynyt 1940-luvulla) kuvaa omaelämäkerrassaan tapahtumajakson, jossa iltakouluun meno altistaa häntä riippuvuuden syntymiselle vakauttamalla juomisen jokapäiväiseksi toiminnaksi: ”Siellä oleva toveripiiri kävi joka ilta kapakassa ja järjesteli bileitä ja minä menin muiden mukana. Se oli kevät jolloin piti saada joka päivä vähintään kaljapullo”. Seppo (P24, syntynyt 1940-luvulla) taas selostaa lukijoilleen tapahtumajakson, jossa ravintolatyö ja siihen kytkeytyvät elementit välittävät hänen suhdettaan alkoholiin riippuvuudeksi. Ravintolatyössä ”alkoholia oli helppo saada joka päivä. Kun tarjosin ja myin sitä ihmisille, niin käytin sitä samalla itse.”

Omaelämäkerran tapahtumajaksot konkretisoivat sitä, kuinka alkoholin käyttö on taito, joka vaatii ruumiin muokkaamista ja opettamista sensitiivi-

seksi aineen erilaisille vaikutuksille (Latour 2004). Sensitiivisyys alkoholiin voi kehittyä suhteessa mitä erilaisimpiin elementteihin ja edetä tuskaisenkin käännösten kautta. Esimerkiksi edustustyötä tekevä Susanna (P28, syntynyt 1940-luvulla) kuvaa omaelämäkerrassaan tapahtumajakson, jossa hän muokkaa fyysistä ruumistaan ja psykologista tilaansa kestävämmän väkevien juontia ja suuria kulutusmääriä: ”Kun päivällisellä tarjottiin viiniä ruuan kanssa ja siihen ’ruokanapsit’, niin tiesi se minulle ongelmia: oksennusta ja wc:ssä oloa! Minulla ei siis ollut viinapäättä.” Työstäessään ruumiinsa sensitiivisyyttä alkoholin vaikutuksille hän yhtäältä totuttaa suutaan väkevien nauttimiseen opettelemalla juomaan hienostuneesti viskejä ja konjakkeja. Toisaalta runsaasta juomisesta seuraa krapula, jonka hän kääntää siedettäväksi kehittelemällä tekniikoita, joiden avulla hän kykenee torjumaan krapulan tuomia syyllisyydentunteita: ”Morkkis tuli usein, mutta opin sen rauhoittamaan pikkuhiljaa; työnsin sen [taka-alalle] ja se pysyi [siellä].” Näin hän pystyy hoitamaan työtehtävät, vaikka krapula olisikin ankara: ”Kankkunen’ oli tuttu vieras seuraavana aamuna. Mutta selvisin töihin ja tein sen hyvin - sisulla. En saanut moitteita.”

Työn ja opiskelun lisäksi vapaa-aikaan liittyvät elementit välittävät aineistossamme riippuvuuden kehittymistä ja sen jatkumista. Otteen 2 tapahtumajaksossa alkoholi alkaa toimia välittävänä tekijänä nuoren miehen vapaa-ajan toiminnoissa uudessa ja vieraassa ympäristössä.

Ote 2. Alkoholi voitelee kiinnekohtia vieraaseen, kodittomaan ympäristöön.

Vajaa vuosi armeijan jälkeen muutin pääkaupunkiseudulle, missä alkoholi tuli jälleen kuvaan mukaan. Asuin alivuokralaiskämpissä ja vaihdoin työpaikkaa. En ollut kiinnittynyt mihinkään. Eri työpaikkojen ja kämppekaverideni mukana ajelin tilanteesta toiseen. Viikonloppujuominen

alkoi tulla tavaksi. Minulla ei ollut ystäviä, vain tuttavuuksia ja kaikki he joivat. Silloin sitä tuli oltua humalassa tansseissa, kotihipoissa, rannoilla, satamassa, tosin en muista miksi siellä olin. Monet kapakat tulivat tutuiksi. Välillä ihmettelin, että minulle ei näillä reissuilla sattunut mitään vakavampaa. Jollakin reissulla hävisi kello tai muuten tuli tahrittua itseään, mutta ei mitään ruumiiseen kohdistuvaa. Ehkä se oli se juopon suojelusenkelin.
(P9, Kari.)

Oteen 2 tapahtumajaksossa nuori mies muuttaa pääkaupunkiseudulle. Siellä hänen elämänsä muotoutuu toimijaverkostoksi, jossa juomisen liittäminen arjen ja juhlan tilanteisiin luo jatkuvuutta elämään. Miehen juomishaluja lisäävät sellaiset ”käännökset” kuin työpaikkojen, kämpäkavereiden ja puolittutujen jatkuva vaihtuminen. Hän myös hakeutuu tapahtumiin ja paikkoihin – tansseihin, kotihippoihin, rannoille, satamaan, kapakoihin jne. – jotka mahdollistavat humaltumisen. Vastoinkäymiset, kuten kellon häviäminen tai vaatteiden tahriintuminen, eivät pysäytä eivätkä muuta nuoren miehen ajeltavaa elämäntyyliä.

Kolmas ympäristö, joka välittää omaelämäkertoissa riippuvuuden syntyä ja sen vakiintumista, liittyy parisuhteeseen ja perhe-elämässä muotoutuviin kokoonpanoihin. Ote 3 havainnollistaa tapahtumajaksoa, jossa naisen riippuvuuden syntymistä alkoholiin välittää avioituminen ja alkoholin ”soluttautuminen” kotiin ja parisuhteen pieneen käytäntöihin niin, että arjen eriaineksiset elementit alkavat palvella juomista.

Ote 3. Alkoholi alkaa välittää ja muokata parisuhdetta ja perhe-elämää.

Häittemme jälkeen tutustuimme toistemme sukulaisiin ja tuttavuihin. Mukana oli alkoholi. Kun on nuori aviopari ja yhteinen elämä alkanut asuntovelkoineen, niin ”juomiset” vaihtuivat ns. hal-

vempiin. Oli marinellaa, camparia tai vastaavia laatuja. Yhdessä juotiin nyt kotona ja miehieni oli hyvillä siitä, kun olin hänen kanssaan ”juonessa” mukana. Hän sai kotona ”otaa”; ei tarvinnut lähteä kavereitten kanssa muualle juomaan. [...] Kun miehelläni oli vapaapäiviä, oli hänellä valmistumassa, kuplimassa ”omaa ainetta lämpimässä paikassa”. Siitä tuli tislattuna ”kovaa ainetta”. [...] Poikamme näki meidät hilpeinä. Mitä lienee pienen ihmisen mielessä liikkunut? Emme riidelleet. Miehieni oli puheliaampi kuin normaalioloissa. Minulla oli taas toisinpäin; menin hiljaisemmaksi ja annoin toisten puhua. Olin kuuntelijana. Monesti tuli mieleeni, etten ollut oma itseni. Persoonani muuttui aivan toiseksi. Toimin ja ajattelin asioita toisin. Ne olivat siis ristiriitaisia. Kun on alkoholiin tullut himo tai tapa, niin ei silloin tullut ajateltua rahaa. Kun eivät palkat olleet siihen aikaan kovinkaan korkeita, niin jostain muusta se piti tinkiä. Olin äidiltä oppinut tiukan talousbudjetin, niin arjen menoista selvittiin.

(P28, Susanna, syntynyt 1940-luvulla.)

Edellä lainatut tapahtumajaksot konkretisoivat, kuinka alkoholi välittyy työssä, opiskelussa, vapaa-ajalla tai parisuhteessa omaelämäkertojen päähenkilöiden jokapäiväiseen elämään, kääntyy riippuvuudeksi ja alkaa suunnata heidän haluaan ja valintojaan osana erityistä toimijaverkostoa. Entä millaiset toimintaympäristöt ja niissä kiertävät toimijaverkostot ehkäisevät juomista tai lopettavat sen? Latourlainen tarkastelutapa osoittaa, että toimintaympäristöllä ei ole kontekstina toimintaa suuntaavaa, annettua merkitystä, vaan sen vaikutus riippuu siitä, millaisen toimijaverkoston osaksi se yhdistyy ja miten se siinä alkaa orientoida toimintaa (Duff 2012). Niinpä työhön, opiskeluun, vapaa-aikaan ja parisuhteeseen liittyvät elementit voivat myös ehkäistä juomista tai lopettaa sen riippuen siitä, millaisiin liitoksiin ja käännöksiin ne punoutuvat.

Näin latourlaista toimijaverkostoanalyysia voi soveltaa hedelmällisesti omaelämäkertojen tapahtumajaksojen analyysiin. Kukin tapahtumajakso muodostaa kuitenkin vain yhden palan omaelämäkertaa, joka koostuu useista jaksoista. Seuraava kysymyksemme onkin, millä tavoin toimijaverkostoja voidaan jäljittää tapahtumajaksosta toiseen, liikkeenä ja kiertona, jossa jokainen toiminnan käänös muuttaa toimijoiden välisiä keskinäisiä liitoksia.

Juomisriippuvuuden toimijaverkostot juonen näkökulmasta

Omaelämäkerroissa kirjoittaja kahdentuu tarinan päähenkilöksi (kokeva minä) ja kertojaksi (kerto-va minä). Tämä tekee omaelämäkerroista refleksiivisen lajityypin: kirjoittaja voi kertojan hahmossa ottaa etäisyyttä itseensä tarinan päähenkilönä, kummastella päähenkilön toimintaa, kritisoida sitä tai pysyä neutraalisti taustalla (Kondrup 1992). Silloin kun kertoja puuttuu tapahtumiin avoimesti näkyvänä kertojana, hänestä tulee toimintaa aktiivisesti muuntava välittäjä. Silloin taas kun hän jättäytyy taustalle läpinäkyväksi kertojaksi, hän hiipuu toimintaa passiivisesti välittäväksi toimijaksi (ks. Latour 2006, 37–42). Sama pätee myös päähenkilöön: hän voi osallistua toimintaan enemmän tai vähemmän aktiivisena tai passiivisena välittäjänä.

Koska aineistomme koostuu omaelämäkerroista, joissa alkoholiriippuvuus on pääroolissa, ne sisältävät edellä kuvatun kaltaisia tapahtumakuvauksia yhtäältä siitä, kuinka päähenkilö menettää elämänhallintansa vastasubjektille, alkoholille, joka alkaa aktiivisesti välittää tapahtumien kulkua. Toisaalta ne sisältävät kuvauksia myös siitä, kuinka subjekti kykenee pitämään yllä normaalia arkea. Nämä kuvaukset alkoholiriippuvuudesta ja elämänhallinnasta ketjuuntuvat elämäkerroissa laajemmiksi subjektin ja vastasub-

jektin kamppailua kuvaaviksi tapahtumakuluiksi (*narrative trajectories*) ja ilmentävät tyypillisesti kahden kilpailevan toimijaverkoston muotoutumista, vakiintumista ja/tai purkautumista (Czarniawska 2004; Greimas & Courtés 1982). Niiden välistä kamppailua voidaan lähestyä prosessina, johon kertoja luo järjestystä tunnistamalla tapahtumista käännekohtia ja liittämällä tapahtumat yhteen juoneksi (Dannenberg 2005, 435–439). Juonen näkökulmasta kaikissa tarinoissa on tavalla tai toisella kyse eräänlaisesta koettelemus- ja selviytymistarina: subjekti on hukassa ja jatkuvasti vastasubjektin houkutusien ja koettelujen kohteena, kunnes koetusten ja koettelemusten kautta hän päätyy lopussa voittoon.

Tapahtumien ajallista seuraantoa on usein analysoitu soveltamalla Vladimir Proppin (1975) juonirakenneanalyysia, William Labovin ja Joshua Waletskyn (1967) suullisen kertomuksen mallia tai A. J. Greimasin (Greimas & Courtés 1982) narratiivista kaaviota. Proppin juonirakenneanalyysissa toimintaa vievät eteenpäin funktiot eli juonenkäänneet. Sama juonenkäänne saa erilaisia merkityksiä riippuen siitä, mihin kertomuksen vaiheeseen se paikantuu ja miten se kytkeytyy tarinan muihin funktioihin. Propp erottaa tarinasta kuusi vaihetta: 1) valmistelu, 2) komplikaatio, 3) siirtyminen, 4) taistelu, 5) paluu ja 6) tunnistaminen. Myös Labov tunnistaa kertomuksista kuusi vaihetta, mutta hiukan eri tavoin kuin Propp: johdanto, orientaatio, komplikaatio, ratkaisu, evaluaatio ja päätäntä (Labov & Waletsky 1967). *Johdanto* tuo esiin sen, mistä tarinassa on kyse. *Orientaatio* perehdyttää lukijan olosuhteisiin, lähtötilanteisiin ja henkilöihin. *Komplikaatiossa* kuvataan toimintaa mutkistavat jännitteet ja ongelmat, joiden synnyttämää vyyhtiä päähenkilö kertomuksen *ratkaisu*-osiossa ratkoo. *Evaluaatio* sisältää kertojan arvion tarinan kärjestä ja *päättännässä* kiteytyvät tarinan opetukset ja johtopäätökset (Vilkko 1997, 105). Greimasin narratiivisella kaaviolla on sukulaisuutta näihin malleihin mutta

se on niitä abstraktimpi. Greimas erottaa tarinasta kolme osiota: kvalifioivan tarinan, jossa subjekti valmistetaan toimimaan, päätarinan, jossa subjekti taistelee vastasubjektia vastaan, ja sanktioivan tarinan, jossa subjektin toimintaa arvioidaan (Sulkunen & Törrönen 1997). Riippuen kertojan valinnoista ja painopisteistä kaikki nämä vaiheet eivät aina esiinny tarinoissa. Kukin vaihe saattaa sisältää useita tapahtumajaksoja ja niitten esiintymisjärjestys voi vaihdella.

Edellä kuvattuja analyysimalleja on usein sovellettu niin, että niiden avulla omaelämäkertomuksia tai muita narratiivisia tekstejä on pelkistetty juonitiivistelmiksi, joita sitten on verrattu toisiinsa ”ilmisisältöä hieman abstraktimmalla tasolla” (Alasuutari 1999, 130). Juonitiivistelmiä tekemällä tutkija on pyrkinyt tunnistamaan eri kertomusten väliset erot ja yhtäläisyydet. Päämääränä on ollut jäljittää ja muotoilla koko aineistoa jäsentävä merkitysrakenne (emt. 129–135).

Kun Labovin mallia soveltaen pelkistämme omaelämäkerrat juonitiivistelmiksi ja vertaamme niitä toisiinsa, huomaamme, että tällainen tarkastelutapa on riippuvuuksien tutkimisen kannalta ongelmallinen. Juonitiivistelmiä toisiinsa vertailevassa tarkastelutavassa toiminta alkaa irtaantua ainutlaatuisista inhimillisistä ja ei-inhimillisistä välityksistään, materiaaliset ja ruumiilliset välitykset häipyvät taka-alalle ja psykososiaaliset välitykset nousevat merkittävämpään rooliin.

Esimerkiksi miesten omaelämäkertoja vertailtaessa havaitsemme, että niissä addiktion syntymistä välittävät uudet elämäntilanteet, juopottelevat ystävät, ”kosteat” tai muutoin juomista mahdollistavat työpaikat. Sen jatkumista vakiinnuttavat nuo työpaikat ja sallivat elämänkumppanit. Sen purkautumista välittävät uskoontulo, fyysinen ja/tai psyykinen romahtaminen, perhe-kriisi tai lapsen syntyminen. Ja sen ”kääntymistä” elämänhallinnaksi vakauttavat elämänkumppa-

ni, AA-ryhmä ja raittiit harrastukset. Vastaavasti naisten omaelämäkerroissa addiktion syntymistä välittävät isäsuhteet, tanssitapahtumat ja elämänkumppanin runsas alkoholinkäyttö. Sen jatkumista mahdollistavat elämänkumppanit, yksinäiset illat kotona, kostea työpaikka ja juoppokaverit. Riippuvuus purkautuu yksilöllisenä kasvuna, uskoontulo-na, rakkautena läheisiin, vapaaehtoistyön avulla tai perhe-elämän kriisinä. Ja se kääntyy elämänhallinnaksi kohtuujoumisen, avioliiton, läheisten ja harrastusten välityksellä. Miesten selviytymistarinoiden juonissa työhön ja julkiseen elämään liittyvät toimijaverkostot ovat vahvemmin etualalla, kun naisten omaelämäkertojen juonissa riippuvuuden syntyä ja jatkumista välittävät korostuneemmin parisuhteeseen ja perheeseen liittyvät toimijaverkostot (vrt. Järviluoma ym. 2003, 55–59). Lisäksi havaitsemme, että aineistomme omaelämäkerrat mukailevat kolmenlaisia juonityyppejä: juomisriippuvuuden kehittymistä ja siitä vapautumista kuvataan AA-konventioiden mukaisesti *pohjakokemuksena, joka pakottaa päähenkilön muuttamaan elämänsä voimaverkostoja* (Hänninen & Koski-Jännes 1998, 206); juomisriippuvuutta kuvataan *syklinä, jossa vaihtelevat pakonomainen alkoholin käyttö, vieroitusoireet ja retkahtaminen*; tai juomisriippuvuutta kuvataan ottamalla vaikutteita *psykodynaamisista alkoholismiteorioista*.

Näin juonitiivistelmiä vertaileva analyysi nostaa etualalle kulttuurisia konventioita, arvoja, normeja, sosiaalisia suhteita ja psykologista dynamiikkaa, pelkistää niitä hierarkkisesti määräävään asemaan toiminnan selittämisessä ja asettaa kulttuurin toimijaksi, joka ohjaa ihmisten selän takana heidän toimintaansa (vrt. Latour 2005, 1–17).

Toinen tapa tarkastella juonta on kiinnittää huomiota tapahtumakulun käännekohtien sijaan kertojan kokemiin käännekohtiin tapahtumissa, niin sanottuihin epifanioihin (Denzin 1989) eli oivalluksiin (Koski-Jännes ym. 1998, 62). Tällöin käsittelyn kohteeksi otetaan juonen ydinepisodit,

avainkohdat ja arvioivat jaksot (Hyvärinen 2006, 20). *Kaikki tämä on riippuvuuksien analyysin kannalta ongelmallista*, sillä silloin intentionaalinen toiminta nostetaan etualalle, muun toiminnan yläpuolelle. Toimijaverkostoanalyysissa juonen aineksia ja kertojan oivalluksia tarkastellaan pikemminkin tapahtumajaksoille alisteisina välittäjinä. Muutoin intentionaaliset, emotionaaliset, sosiaaliset ja kulttuuriset tekijät kasvavat analyysissä turhan vahvoiksi ja itsenäisiksi voimiksi, eikä niitä enää tutkita toimijoina, jotka saavat toimintaa välittävän voimansa yhdistymällä ainutlaatuisella tavalla ei-inhimillisiin tekijöihin.

Latour (2005, 45) korostaa, että toimintaa tulee jäljittää välityksenä ja tapahtumana, joka on alimääräytyntä ja siten yllätyksellistä, epävarmaa ja kiistanalaista. Kun toimimme, on toimintamme koko ajan arvoituksellista sen suhteen, kuka ja mikä siinä toimii. Näin latourlainen metodi johtaa tarkastelemaan kutakin omaelämäkerta-ainutlaatuisena tapauksena, jossa jokainen käänös ja välitys avaavat mahdollisuuden ”jonkin ennakoimattoman ilmaantumiseen, vähintäänkin vähäiseen siirtymään” (Lehtonen 2008, 145). Omaelämäkerta on nimensä mukaisesti kuvaus yksilöllisestä, erityisesti eletystä elämästä. Omaelämäkertojen vertaaminen toisiinsa etsimällä niiden kuvaamalle riippuvuudelle yhteisiä nimittäjiä tuhoaa riippuvuuden syntymisen, ylläpitämisen ja purkaantumisen ainutlaatuisia välityksiä. Niinpä seuraavaksi otamme yhden omaelämäkerran tarkempaan tarkasteluun ja koetlemme sitä latourlaisella analyysillä.

Toimijaverkoston kierto tapahtumajaksoista toiseen

Juhon (P18) omaelämäkerta sisältää 45 sekvenssiä. Koska meillä ei ole tämän artikkelin puitteissa tilaa analysoida niistä jokaista, demonstroimme latourlaista menetelmää analysoida juonta keskittymällä niistä muutamaan.

Omaelämäkertansa taustaosiossa (johdanto ja orientaatio) Juho esittää arvion siitä, miksi hänen elämänsä lähti 15-vuotiaana tuhoisaan suuntaan. Hän korostaa heikkoa itsetuntoa ensisijaisena asioiden liikuttajana.

Ote 4. Heikko itsetunto aktiivisena välittäjänä.

Aikuisena olen pohtinut lapsuuttani, olen sitä mieltä, että minua kiusasi heikko itsetunto. Vaikka minua sanottiin kauniiksi pojaksi ja ikäiseni tyttökini ihailivat, en silti arvostanut itseäni. Huonoon itsetuntoon oli syyllisenä lapsuuteni köyhyys. Meitä oli 12 lasta. Köyhyys ja lapsien paljous oli syynä, että jouduin kulkemaan ryysyläisenä ja kuuntelemaan parempien kotien lapsien sortoa ja pilkkaa. Lasten paljous oli myös syynä siihen, etten saanut osakseni äidin rakkautta. Muistini mukaan en kokenut äitini lämmintä syliä, hän ei koskaan ottanut minua syliinsä. Uskovaisena hän noudatti raamatun sanomaa: ”joka vitsaa säästää, hän lastaan vihaa.” Vitsarakkautta sain liiankin kanssa. Sellainen rakkaus ei kasvattanut itsetuntoa. En halveksi äitini muistoa. Se oli sen ajan käytäntö ja kasvatus tapa. Pikku kännissä en tuntenut itseäni huonommaksi. Toki jokaisen kännin jälkeen koin itseni huonoksi ja omatunto soimasi.

Vaikka Juho kertojana korostaa heikkoa itsetuntoa itsenäisenä ja päällimmäisenä juomisen syynä, *se saa toimintaa liikuttavan voimansa osana toimintaverkosta*, joka rakentuu psykologisista, sosiaalisista ja aineellisista elementeistä. Juhon köyhä, monilapsinen perhe toimii välittäjänä sille, ettei päähenkilöllä ole koskaan kunnollisia vaatteita, minkä takia parempiosaiset pilkkaavat häntä. Hän ei myöskään saa monilapsisessa perheessä riittävästi äidinrakkautta osakseen. Pikemminkin ajan tavan mukaan rakkaus välittyy häneen fyysisinä rangaistuksina ja ruumiillisena kipuna. Siten ote 4 kuvaa heikon itsetunnon rakentumista moniaineksiseksi yhdistelmäksi erilaisia toimijoita, joiden yhteisvaikutuksia ”pieni känni” väliaikaisesti vaimentaa.

Seuraavaksi Juho kertojana esittää episodin, jossa pontikan valmistaminen ja juominen joka päivä kahden kuukauden ajan välittää, kääntää ja vakiinnuttaa hänen 16-vuotiaan ruumiinsa juomishimoiseksi (ks. edellä ote 1). Tätä seuraa kuvaus tapahtumista, jossa pontikan keiton mahdollistanut toimijaverkosto luhistuu, kun poliisi saa vihiä asiasta. Kertoja kuvaa, kuinka hän selviää tilanteesta valehtelulla, mutta ei enää kuitenkaan halua jatkaa uudessa ympäristössä liian riskialtista pontikankeittoa. Hän toteaa, että "[k]un viinategailusta ei tullut leipäpuuta, opin siinä hommassa ryyppäämisen himon."

Pontikankeiton kariuduttua riippuvuus alkaa kuljettaa Juhoa kosteasta ympäristöstä toiseen: päähenkilö ryhtyy ryyppäämään syrjäytyneiden miesten kanssa kirkonkylän kuppiloissa, muuttaa kotoa pois uudelle paikkakunnalle välttääkseen viranomaisten ja vanhempien kontrollin, jatkaa epäonnistuneen romanssin jälkeen juomista uudessa ryyppyporukassa, päätyy putkaan ja saa hädän paikkakunnalta. Tätä seuraa lyhyt kuiva kausi kotona, joka kääntyy kosteaksi kun hän menee töihin satamaan, joka oli täynnä "juoppoja jätkiä". Sitten hän aloittaa armeijan. Siellä Juhon humalahuuruiset toimijaverkostot korvautuvat raittiutta ylläpitävillä toimijoilla. Myös armeijasta siviiliin paluu sujuu raittiina, mutta alkoholi palaa jälleen välittämään toimintaa, kun päähenkilö avioituu ja saa lapsen. Päähenkilö toteaa, että "[v]aiikka elämäni oli kunnossa, en kokenut itseäni onnelliseksi. Minua vaivasi tunne siitä, että nuoruuteni jäi kesken, kun 21-vuotiaana jouduin huolehtimaan vaimostani ja lapsestamme."

Kaikissa edellä kuvatuissa käänöksissä riippuvuuden liitokset muuttavat muotoaan: jotkut liitoksista häipyvät taka-alalle ja uusia liitoksia syntyy niiden tilalle. Kun analysoimme näitä muuntuvia liitoksia, tehtävämme on "kulkea hitaasti" (Latour 2005, 150), ottaa jokainen käänös yksityiskohtaiseen analyysiin. Tällaisessa

analyysissä otamme jokaisen tapahtumajakson erikseen tarkkaan tarkasteluun (ks. otteiden 1 ja 4 yksityiskohtaisempi analyysi edellä) ja kysymme, millaisiin liitoksiin riippuvuus kulloinkin yhdistyy ja millaisista se irrottautuu: seuraamme, kuinka riippuvuus kiertää sekvenssistä toiseen moniaineksisena elementtien kollektiivina, joka toimijaverkostona joko ruokkii riippuvuutta tai heikentää sitä. Pidämme mielessämme sen, että juomishimo yksinään ei vie toimintaa eteenpäin vaan saa voimansa siitä, että se kykenee yhä uudestaan yhdistymään uudenlaisiin kokoonpanoihin, jotka välittävät ja edistävät juomista. Kiinnitämme huomiota siihen, kuinka hyvin ja juurevasti juomisriippuvuus kietoutuu eriaineksisiin elementteihin, sillä alkoholi saa toimijat toimimaan odottamattomalla tavalla vain, jos se kykenee rakentamaan liitoksia ja muuttamaan niitä toimintaa eteenpäin vieviksi voimiksi. Mitä enemmän riippuvuus kykenee rakentamaan liitoksia, jotka ovat joustavia ja joiden avulla toiminta välittyi voimalla tilanteesta toiseen, sitä vahvemmaksi riippuvuus kasvaa (ks. Latour 2005, 217–218). Vastaavasti olemme tietoisia siitä, että toimijan tahto yksin ei kykene kesyttämään alkoholia ja työntämään addiktiota taustalle. Pikemminkin tahto tarvitsee toimijaverkoston, joka antaa sille kykyä toimia. Toisin sanoin tahdon tulee yhdistyä eriaineksisiin elementteihin, jotka auttavat toimijaa ottamaan etäisyyttä riippuvuuteen ja suuntautumaan aktiviteetteihin, jotka eivät aja toimintaa toistopakoon, vaan avaavat sitä uudenslaisille mielihyvälle, liitoksille ja kokoonpanoille.

Sen lisäksi, että kuljemme analyysissämme hitaasti, meidän tulee välttää sosiologista taipumustamme "hypätä" (Latour 2005, 190). Meidän ei tule etsiä toimijoiden taakse tai nousta heidän yläpuolelleen ja yrittää selittää heidän liitoksiaan lapsuudella, makrorakenteilla, institutionaalisilla järjestelmillä, globaaleilla markkinavoimilla, intentioneilla, esitysformaateilla tai -konventioilla. Toimijaverkostoanalyysin perspektiivistä sellai-

sia syitä tai tekijöitä, jotka kykenisivät toimimaan toimijoiden takana tai yläpuolella, ei ole olemassa. Lähestymistavassa elementtien kyky välittää toimintaa kumpuaa siitä, kuinka ne pystyvät lokaalisti (sekvensseissä) liittymään heterogeeniksi kollektiiveiksi ja miten ne näissä liitoksissa kykenevät saamaan muut toimijat tekemään asioita (emt. 213–218). Riippuen liitoksista ”pienet asiat” saattavat kasvaa laajamittaisiksi välittäjiksi ja ”suuret asiat” kutistua pienempien taustatekijöiksi. Esimerkiksi makrorakenteiden, institutionaalisten käytänteiden ja esitysformaattien vaikutus perustuu siihen, millä tavoin toimijat käyttävät niitä toimintansa tulkintaan ja millä tavoin ne tällöin konkreettisesti yhdistyvät toiminnan muihin välittäjiin.

Huomion kohdistaminen konkreettisiin tapahtumiin ei kuitenkaan tarkoita sitä, ettemmekö voisi käyttää analyysissa apuna juonitiivistelmiä. Juonitiivistelmät ovat panoraamina hyödyllisiä luodessaan näkymää koko tarinan kaareen (Latour 2005, 189). Riippuvuutta kuvaavien omaelämäkertojen analyysissa juonitiivistelmät auttavat tunnistamaan, kuinka riippuvuuden aktiiviset välittäjät voivat hiipua taustalle passiivisiksi toimijoiksi mutta viritettyä myöhemmin uudelleen aktiivisiksi välittäjiksi, samantyyppisiin tai uudenlaisiin liitoksiin yhdistyneenä. Juonitiivistelmät auttavat myös sen hahmottamisessa, kuinka samojen elementtien vaikutukset muuntuvat sitä myötä kun niiden liitokset muuttuvat. Tästä esimerkkinä on Juhon omaelämäkertaa tiivistävä kirjoittamamme panoraama, joka kertoo, millaisten komplikaatioiden kautta Juho lopulta onnistuu kükistämään riippuvuutensa alkoholiin:

21-vuotiaana, kun hänen ensimmäinen lapsensa syntyy, Juho eroaa vakituisesta työstä ja hakeutuu kausityöhön satamaan, mikä mahdollistaa ryypäämisen. Vaikka juopottelu jatkuu useita vuosia, vaimo ei eroa. Näin hän mahdollistaa miehensä riippuvuuden jatkumista. Sitten perheeseen syn-

tyy toinen lapsi, mikä pysäyttää päähenkilön. Hän hakeutuu takaisin vakituisen työhön, muuttaa arjen rutiinejaan ja onnistuu vakiinnuttamaan elämäänsä toimijaverkoston, jossa juominen pysyy hallinnassa aina siihen saakka kunnes hän joutuu varhaiseläkkeelle ja masentuu. Alkaa uusi juomiskierre. Sen aikana päähenkilö kokee avioeron. Juopottelu päättyy, kun Juho kohtaa uuden elämäkumppanin. Uudessa suhteessa hän oppii käyttämään alkoholia samalla tavalla kuin elämäkumppaninsa, kohtuudella.

Tämä panoraama tuo esimerkiksi esille, kuinka lapsen syntyminen eri elämäntilanteisiin saa Juhon toimimaan miltei päinvastaisilla tavoilla. Ensimmäisen lapsen syntyminen sysää Juhon hakeutumaan juomista mahdollistavaan kokoonpanoon, kun taas toisen lapsen syntyminen motivoi hänet rakentamaan juopottelua ehkäisevää kollektiivia. Näin panoraama auttaa tutkijaa identifioimaan aineistossa esiintyviä hedelmällisiä vertailukohteita, joihin analyysia voi jatkaa ja syventää.

Latourlaisen analyysin vahvuudet ja heikkoudet

Toimijaverkostoja on tavallisesti jäljitetty etnografisella materiaalilla. Tällöin tutkija on koonnut aineistonsa menemällä ”kentälle” havainnoimaan, miten inhimilliset ja ei-inhimilliset toimijat ovat keskenään vuorovaikutuksessa ja vievät toimintaa eteenpäin. Havainnoimalla tutkija on kyennyt tunnistamaan myös sellaisia toiminnan käänköksiä, jotka eivät ole kielellisiä. Toisaalta havainnoiminen ei ole viatonta, läpinäkyvää ja passiivista toimintaa (Gomart 2004, 522), vaan siinä tutkija toimii tapahtumia kuvaavana ”välittäjänä” ja ”kääntäjänä”. Siksi havainnoinnin lisäksi toimijaverkostoja on tavallisesti jäljitetty myös tekemällä haastatteluja (emt., 523).

Ei ole itsestään selvää, että havainnoiminen tuottaa parasta materiaalia toimijaverkostojen jäljittä-

miselle. Voidaan myös ajatella, että pikemminkin haastateltavat kuin havainnoiva tutkija tarjoavat ensisijaista aineistoa toiminnan jälkien, liitosten ja riippuvuuksien seuraamiseen. Kuten Latour (2005, 29) esittää, tutkijan tärkein tehtävä on seurata tutkittavien omia näkökulmia, selontekoja ja tulkintoja. Tässä mielessä Latour kohtelee haastateltavia (toimijoita) etnografeina, jotka kykenevät parhaiten kuvaamaan (myös teoin), millaiset voimat heitä liikuttavat.

Omaelämäkerran kirjoittajia voidaan pitää etnografeina, jotka kykenevät kuvaamaan ja arvioimaan monipuolisesti, millaiset asiat, tapahtumat ja käännökset ovat heidän elämäänsä viitoittaneet. Koska omaelämäkertoissa pyritään konkreettisuuteen, piirtyy niihin jälkiä myös siitä, millaiset inhimilliset ja ei-inhimilliset tekijät ovat tapahtumia välittäneet. Kirjoitetulla omaelämäkerralla on sekä etuja että rajoitteita suhteessa suulliseen omaelämäkertahaastatteluuun. Suullisessa haastattelussa tutkija voi lisäkysymyksen rohkaista haastateltavaa kertomaan yksityiskohdaisesti, miten inhimilliset ja ei-inhimilliset tekijät ovat eri tilanteissa kietoutuneet toisiinsa ja välittäneet hänen toimintaansa. Toisaalta kirjoitetussa omaelämäkerrassa tapahtumien kuvaus, tulkinta ja arvio perustuvat vahvemmin tutkittavan omaehtoisuudelle. Siinä kerrontaa oman elämän kulusta ja juonesta eivät riko tutkijan alituiset väliintulot.

Edellä esitetty latourlaisen menetelmän koettelu omaelämäkertoihin osoittaa, että siinä kertomusta ei tule tarkastella erillisistä tasoista tai kerroksista muodostuvana hierarkkisena kokonaisuutena. Pikemminkin kertomuksen kaarta kuvaavia juonenkäännteitä ja sen rakenteellisia konventioita tulee tarkastella suhteessa toimijaverkostoihin, jotka rakentuvat konkreettisissa tapahtumakuvauksissa. Omaelämäkerrasta voidaan tunnistaa johdanto, orientaatio, siirtyminen, komplikaatio, taistelu, paluu, evaluaatio ja päätäntä, mutta vielä

tärkeämpää on ymmärtää, että ne ovat toimijan ympäristöstä omaksumia formaatteja ja standardeja, joiden avulla he tekevät toimintaansa muille ymmärrettäviksi. Toimintaa vievät eteenpäin pikemminkin kertomuksen vaiheisiin kiinnittyvät tapahtumajaksot ja niissä rakentuvat eriaineksiset toimijaverkostot kuin kertojan pelkistämät juonenkäännteet tai avainkokemukset. Näin latourlainen näkökulma avautuu mielenkiintoiseen dialogiin narratiivisen kulttuurintutkimuksen kanssa ja antaa sille välineitä kyseenalaistaa tarinoiden kapea tarkastelu normien, sosiokulttuuristen merkitysten ja valtasuhteiden abstrakteina, ei-inhimillistä tekijöistä irrallisina representaatioina. Se johdattaa tutkijaa tarkastelemaan tarinoita toimintakuvauksina, joissa tapahtumia vievät eteenpäin eriaineksiset ennalta arvaamattomat kokoonpanot. Se "kääntää" narratiivisen kulttuurintutkimuksen analyyttiset käsitteet – jotka liittyvät esitystapoihin, kertojaääneen ja kerronnan keinoihin – "välittäjiksi", jotka taas vievät toimintaa eteenpäin samalla tasolla kuin muut toimijat. Narratiivinen kulttuurintutkimus puolestaan tarjoaa latourlaiselle analyysille välineitä jatkaa analyysia vertailujen suuntaan sen jälkeen kun ainutlaatuiset toimijaverkostot on jäljitetty. Tällöin tutkija esimerkiksi keskittyy vertailemaan Labovin mallin komplikaatiovaiheisiin liittyviä toimijaverkostoja. Hän huomioi vertailuissa kunkin toimijaverkoston ainutlaatuisuuden mutta pyrkii myös tuottamaan yleispätevää tietoa siitä, millä tavoin riippuvuuden syntyminen ja vakiintumisen ainutkertaiset käännökset ja kokoonpanot muistuttavat toisiaan ja millaista säännönmukaisuutta niissä mahdollisesti esiintyy.

Latourlaisesta näkökulmasta riippuvuuden palauttaminen kulttuurisiin merkitysrakenteisiin, kuten normeihin ja arvoihin tai perinnöllisiin tekijöihin, neurobiologisiin syihin tai persoonallisuushäiriöihin, on sellaisenaan harhaanjohtavaa eikä yksinään riitä. Tällainen "metateorioihin" perustuva tieto valottaa riippuvuutta yksipuo-

lisesti ja hyvin valikoiduista näkökulmista. Sen sijaan eriaineksiset syytekijät huomioon ottavat teorit – varsinkin Deleuzen materialistinen filosofia (Oksanen 2013) – tarjoavat kiinnostavia käsitteitä ja välineitä latourlaisen riippuvuusanalyysin eteenpäin kehittelyille. Siinä riippuvuutta tarkastellaan ainutkertaisena toimintana kiinnittämällä huomiota siihen, millaiset inhimilliset ja ei-inhimilliset toiminnan välitykset, kokoonpanot ja käännösketjut tuottavat toimintaa kapeuttavaa, pakonomaista riippuvuutta, pitävät sitä yllä tai lopettavat sen, ja millaiset puolestaan edesauttavat sellaisten liitosten ja riippuvuuksien rakentumista, jotka kykenevät pitämään toimintaa avoimena elämän eri mahdollisuuksille (vrt. emt.).

Näin addiktion ehkäisyssä ja hoidossa ei ole kyse riippuvuuksista vapautumisesta vaan toistopakkoa synnyttävien toimijaverkostojen tunnistamisesta ja niiden korvaamisesta toimintaa avoimemmaksi avaavilla riippuvuuksilla. Latourin analyysia koettelemalla olemme todenneet, että mitä enemmän addiktio kykenee luomaan liitoksia eriaineksisiin elementteihin ja kääntämään niitä tilanteista toisiin, sitä sitkeämpää riippuvuus sillä hetkellä on ja sitä vaikeampaa sitä on kukistaa. Kuten Latour (2005, 217) esittää, mitä enemmän toimijalla on liitoksia, sitä enemmän se on liikkeessä, ja mitä useampi liitosten elementti välittää toimintaa aktiivisesti, sitä vahvempaa toiminta on. Tämä pätee myös addiktioon. Vastaavasti, mitä vähemmän addiktio kykenee kiinnittymään eriaineksisiin liitoksiin ja muuntamaan niitä toimintaa aktiivisesti eteenpäin vieviksi voimiksi, sitä hauraammaksi se muuttuu. Silloin kun addiktio on suhde, jossa alkoholi kykenee välittämään mitä moninaisimpia asioita ja toimintoja, juominen voi olla toimijalle hyvinkin myönteistä, energiaa lisäävää toimintaa. Mutta kääntyessään suhteeksi, joka ajaa toimijaa keskittymään yksinomaan juomiseen, alkaa addiktio katkaista toimijan liitoksia muihin kokoonpanoihin ja se saa selkeämmin pakonomaisen, elämää tuhoavan luonteen.

AA:n teorit pohjakosketuksesta ja läheisriippuvuudesta tavoittavat jotain olennaista pakonomaiseksi kehittyneestä juomisesta. Pohjakosketuksessa juojan verkostot ovat romahtaneet yhteen sidokseen, juomishimon ja aineen väliseen kytkökseen, mitä myös aineistomme Seppo (P24) kuvaa ytimekkäästi: ”Näin vain sen ‘pullon’ ja se oli minun ‘harrastukseni’ eli elämä pyöri sen ympärillä.” Kun juojan elämänkuviot ovat luhistuneet pohjalle yhdeksi siteeksi, riippuvuus on helpompi korvata uudenailla liitoksilla ja kokoonpanoilla. Toisaalta edellä tarkasteltu Juhon omaelämäkerta osoittaa, että muutoksen ei tarvitse tapahtua niin dramaattisesti kuin AA olettaa, vaan se voi toteutua myös vähittäin. Itse asiassa AA:n ohje siitä, että aluksi on saavutettava pohja, ennen kuin on mahdollista muuttua, kuvaa vain yhtä mahdollista *addiktion murtavaa käännöstä* monien muiden joukossa. Läheisriippuvuuden käsite taas kuvaa ilmiötä, jossa läheinen antaa juojalle ruokaa, rahaa, vaatteita, huoneen, elämänohjeita, rakkautta, uskoa ja turvaa siinä uskossa, että juoja niiden avulla kykenee irtautumaan aineesta. Näin toimiessaan läheinen antaa juojalle elementtejä, joita juoja voi kääntää uusiksi liitoksiksi riippuvuutensa toimijaverkostoihin. Siten auttamisen sijaan läheinen voi tahtomattaan vahvistaa juojan ja itsensä sidoksia aineeseen.

Latourlaisella analyysillä voi olla annettavaa riippuvuutta käsittelevälle hoitotutkimukselle, terapialle ja hoidolle. Koska kunkin yksilön riippuvuus saa merkityksensä ainutkertaisten aineellisten, ruumiillisten ja inhimillisten toimijaverkostojen välityksellä, rohkaisee tämä kohtelemaan jokaista apua tarvitsevaa yksilöä ainutlaatuisena toimijana, jonka toimijaverkostojen historia, nykyisyys ja tulevaisuus vaativat sensitiivistä ja riittävän yksityiskohtaista kartoittamista. Esimerkiksi kognitiivista käyttäytymisterapiaa soveltava alkoholistihoito (Marlatt 1985) voisi hyötyä latourlaisesta tavasta analysoida toimintaa. Tämä terapiasuuntaus on kiinnostunut merkeistä tai vihjeistä, jotka

edeltävät ja laukaisevat ongelmallista käyttäytymistä. Kyse voi olla "tunteista, ajatuksista, aistihavainnoista, fyysisistä tai sosiaalisista tapahtumista, paikoista, ajankohdista tai mistä tahansa minkä alkoholinkäyttäjät on oppinut yhdistämään juomiseen" eivätkä ongelmista kärsivät "aina ole tietoisia näistä yhdistelmistä". Päinvastoin, latourlaisessa hengessä "[h]alu juoda näyttää ilmestyvän *ihan tyhjästä*". (Koski-Jännes 1992, 33 - Meidän suomennoksemme ja kursivointimme.)

Latourlaiseseen analyysiin liittyy myös ongelmia. Latour (2005, 41) antaa ymmärtää, että toimijaverkostoanalyyseissä tutkijan tehtävänä on vain jäljittää, miten toimijat itse liittyvät asioita yhteen ja miten näissä kokoonpanoissa asiat muodostavat voimien välisiä verkostoja ja muuttuvat. Lisäksi hänen (emt., 57, 227) mukaansa sosiologien tulisi ottaa oppia tutkittavien omista teorioista ja selityksistä. Näihin ohjenuoriin liittyy analyysimme valossa pulmakohdia. Omaelämäkertoja analysoitaessa kävi selväksi, että niiden kertojat usein yksinkertaistavat juomisen syyt yhteen tai muutamaaan vaikuttavaan tekijään, kuten huonon itsetunton (P18, Juhu), isäsuhteeseen (P12, Sinikka), narsismiin (P48, Tiina), tunneköyhyyteen (P21, Ville) tai itsetuhoisuuteen (P31, Eeva). Vastaavasti havaitsimme, että kertojat pelkistävät juomisesta vapautumisen tavallisesti yhteen tai muutamaaan tekijään: uskoontuloon (P24, Seppo; P28, Susanna; P44, Taneli), AA-ryhmän apuun (P21, Ville), yksilölliseen kasvuun (P12, Sinikka), vatsan huonoon sietokykyyn (P9, Kari) tai lapsen syntymiseen (P18, Juhu). Näin tutkittavien selitykset ja teoriat saattavat asettaa ristiriitaan toimijaverkosto-ontologian kanssa, jonka mukaan toimijat elävät objektien välisessä "interobjektiivisessä" tilassa (Latour 1999, 18). Kuten edellä on käynyt selväksi, tällaisessa maailmassa kertoja ja päähenkilö eivät ole olemassa itsenäisinä toimijoina, joiden tietoisuus, tunnetila, intentio, tavoite, ruumiin kyky tai ryhmäjäsenyys yksinään ohjaisi tapahtumien kulkua. Myös omaelämäkertojen

kertojat saattavat päätyä vastaavanlaiseen oivalukseen, esimerkiksi toteamalla, että "[i]hminen voi yrittää omin voimin päästä viinasta eroon, muttei se tule onnistumaan" (P24, Seppo). Samalla kertojien kuvaukset siitä, miten riippuvuutta ylläpitävät toimijaverkostot korvautuvat riippuvuudesta vapautumisen prosessissa uudenaikaisilla kokoonpanoilla ilmentävät sitä tosiasiaa, että elämästä ei voi selvitä yksin ilman sitä eteenpäin vieviä liitoksia, suhteita ja riippuvuuksia (rutiineja, ks. Tammi ja Raento 2013). Elämä voi jatkua vain kiinnittymällä erityisiin inhimillisiin ja ei-inhimillisiin elementteihin, jotka ryhminä, kollektiiveina ja kokoonpanoina välittävät toimintaa. Siksi ehdotammekin, että latourlaisessa analyysissä kertojan toimintaa arvioivia kannanottoja, kommentteja ja selityksiä on tarkasteltava suhteessa tapahtumajaksoihin, joissa toiminnan kokoonpanot rakentuvat. Kun kertoja arvioi, että oma juominen johtui huonosta itsetunnosta, tätä syytekijää lähdetään analysoimaan "välittäjänä". Tällöin havaitsemme, että huono itsetunto menettää itsenäisen voimansa asioiden liikuttajana. Se saa merkityksensä ja voimansa yhdistymällä ainutkertaisella tavalla aineellisista ja inhimillisistä aineksista koostuviin toimijaverkostoihin, joiden liikuttamana päähenkilö toimii (ks. edellä esim. ote 4 ja sen analyysi). Näin latourlaisessa analyysissä kertojan yksinkertaistukset, rationalisoinnit ja selitykset saavat merkityksensä osana toiminnan välityksiä ja käännoisketjuja, mikä myös mahdollistaa niiden kriittisen tarkastelun. Esimerkiksi edellä Juhon (P18) omaelämäkerrassa kertoja kiittää vaimoaan siitä, että tämä on ymmärtänyt häntä 30 vuotta, mutta toimijaverkoston näkökulmasta vaimo on myös mahdollistanut juomisen ja pitänyt siten toimijana yllä riippuvuutta.

Latourlainen analyysi on ongelmallinen myös suhteessa tiedon yleispätevyyden ideaaliin. Tämä ongelma juontaa lähestymistavan reduktionvastaisuudesta. Äärimmilleen vietynä reduktion-

vastaisuus johtaa siihen, että jokaista tapausta ja sen toimijaverkostoja tarkastellaan ainutkertaisina ilmiöinä. Silloin kun analyysin avulla pyritään ymmärtämään riippuvuuden yksilöllistä luonnetta tai analysoidaan harvinaisia yhteiskunnallisia tapahtumia, tämä voi olla järkevää ja sinänsä jo riittävää. Toisaalta Latour usein valikoi tutkimuskohteensa siten, että hän voi pikkutarkan empiirisen analyysin kautta tuottaa tietoa, joka kyseenalaistaa ja koettelee filosofian suuria kysymyksiä (esim. Latour 1991). Lisäksi latourlaista menetelmää voi myös kehittää yleispätevämpään suuntaan, kuten edellä olemme vihjanneet. Analyysin voi toteuttaa kahdessa vaiheessa siten, että ensimmäisessä vaiheessa tutkija jäljittää latourlaisittain aineiston ainutkertaiset toimijaverkostot. Tämän jälkeen hän laajentaa tarkastelua ja ottaa käyttöön teorioita, joiden avulla hän voi ”kääntää” toimijaverkostot vertailukelpoisiksi ja tuottaa yksittäiset tapaukset yhdistävää yleispätevämpää tietoa. Analyysin kaksivaiheistaminen avaa latourlaisen näkökulman dialogiin paitsi narratiivisen kulttuurintutkimuksen, myös muiden tutkimusperinteiden kanssa. Riippuen siitä, mikä on tutkijan kysymyksenasettelu ja millaista tietoa hän pyrkii tuottamaan, vertailu voi perustua monentyyppisille teorioille. Samalla vertailuissa on tärkeää kuitenkin se, että ne säilyttävät toimijaverkostojen yhteydet ainutlaatuisiin liitoksiinsa. Vertailu ei katko tai kadota niitä.

Addiktioita voi lähestyä toimijaverkostoanalyysin välinein monilta eri suunnilta. Pelkästään omaa juomisriippuvuutta kuvaavat omaelämäkerrat muodostavat rikkaan aineiston monille erityyppisille tutkimuskysymyksille. Riippuvuutta rohkaisevia, hillitseviä ja purkavia toimijaverkostoja voidaan ryhtyä jäljittämään eri toimijoiden, kuten elämäntilanteiden, ammattitien, perhemuodostelmien, asuinympäristöjen, päihneiden, emotionaalisten tilojen, käyttäjäverkostojen, käyttöpaikkojen ja -tekniikoiden näkökulmista. *Jatkotutkimusta tulisi tehdä siitä,*

miten tutkittavien rationalisoinnit ja selitykset toimivat osana erityyppisiä toimijaverkostoja ja oikeuttavat, sallivat, rohkaisevat, mahdollistavat, estävät tai kieltävät niissä addiktiota tai addiktiosta vapautumista. Latour ei ota tutkijan aktiivista roolia kysymysten muotoilijana, liitosten tunnistajana ja näkökulmien vaihtelijana empiirisissä tutkimuksissaan riittävästi huomioon. Periaatteellisella tasolla hän kyllä painottaa, että tutkijan teksti on toimijaverkostoja välittävä toimija (Latour 2005, 123–128), joka laajentaa toimijaverkoston uuteen yhteyteen, mutta ei riittävästi problematisoi ja konkretisoi, mitä tämä laajentaminen tarkemmin ottaen tarkoittaa. Empiirisissä tutkimuksissaan hän antaa ymmärtää, että tutkija voi melko ongelmattomasti jäljittää, miten toimijat itse liittävät asioita yhteen ja miten näissä kokoonpanoissa asiat muodostavat voimien välisiä verkostoja. Hänen analyyseistään myös välittyy sellainen vaikutelma, että tutkija voi siirtää tunnistamansa toimijaverkostot melko yksiviivaisesti oman tekstinsä toimijoiksi. *Tällöin tutkijan toimintaa välittävä ja kääntävä luonne kuitenkin piiloutuu.* Jo pelkästään 10 omaelämäkertaa muodostaa niin rikkaan aineiston, että tutkijan tulee valita, mistä eri kulmista hän niissä rakentuvia toimijaverkostoja jäljittää. Jos tutkija haluaa seurata useita toimijoita, on hänen muodostettava käsitys siitä, millä erityisillä tavoilla hän voi jäljestää niiden moniin eri suuntiin kulkevia kokoonpanoja ja kääntää niitä vertailukelpoisiksi. Näin liitoksia tunnistamalla, näkökulmista toisiin siirtymällä ja kokoonpanoja tekstiksi materialisoimalla tutkija kasvaa väistämättä tutkittavien toimintaverkostoja muokkaavaksi voimaksi.

Kiitokset

Artikkelin tekemistä ovat rahoittaneet Suomen Akatemia (projektinnumero 137685) ja Forskningsrådet för hälsa, arbetsliv och välfärd FORTE (projektinumerot 2007-2131 ja 2014-0167).

Kirjallisuus

- ALASUUTARI, PERTTI. 1999. *Laadullinen tutkimus*. 3. painos. Tampere: Vastapaino.
- ALASUUTARI, PERTTI. 1992. *Desire and Craving. A Cultural Theory of Alcoholism*. Albany: State University of New York Press.
- CZARNIAWSKA, BARBARA. 2004. *Narratives in Social Science Research*. Lontoo: SAGE.
- DANNENBERG, HILARY. 2005. "Plot." Teoksessa *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory*, toim. David Herman, John Manfred & Ryan Marie-Laure. Lontoo: Routledge, 435-538.
- DEMANT, JAKOB. 2009. "When Alcohol Acts. An Actor-Network Approach to Teenagers, Alcohol and Parties." *Body & Society* 15:1, 25-46.
- DENZIN, NORMAN. 1989. *Interpretive Interactionism*. Newbury Park: SAGE.
- DUFF, CAMERON. 2012. "Accounting for Context. Exploring the Role of Objects and Spaces in the Consumption of Alcohol and Other Drugs." *Social & Cultural Geography* 13:2, 145-159.
- GOMART, ÉMILIE. 2004. "Towards Generous Constraint. Freedom and Coercion in a French Addiction Treatment." *Sociology of Health & Illness* 24:5, 517-549.
- GOMART, ÉMILIE & ANTOINE HENNION. 1999. "A Sociology of Attachment. Music Amateurs, Drug Users." Teoksessa *Actor Network Theory and After*, toim. John Law & John Hassard. Oxford: Blackwell, 220-247.
- GRANSTRÖM, VEIKKO & KIMMO KUOPPASALMI. 2003. "Psykodynaaminen tausta." Teoksessa *Päihdelääketiede*, toim. Mikko Salaspuro, Kalervo Kiianmaa & Kaija Seppä. Helsinki: Duodecim, 29-32.
- GREIMAS, A. J. & JOSEPH COURTÉS. 1982. *Semiotics and Language. An Analytical Dictionary*. Bloomington: Indiana University Press.
- HERMAN, DAVID. 2002. *Story Logic*. University of Nebraska Press.
- HYVÄRINEN, MATTI. 2006. *Kerronnallinen tutkimus*. http://www.hyvarinen.info/material/Hyvarinen-Kerronnallinen_tutkimus.pdf (Luettu 19.2.2015.)
- HYTTIÄ, PETRI. 2003. "Perinnöllisyys." Teoksessa *Päihdelääketiede*, toim. Mikko Salaspuro, Kalervo Kiianmaa & Kaija Seppä. Helsinki: Duodecim, 31-40.
- HÄNNINEN, VILMA & ANJA KOSKI-JÄNNES. 1998. "Vapautumisen tarinat." Teoksessa *Miten riippuvuus voitetaan*, toim. Anja Koski-Jännes, Antti Jussila & Vilma Hänninen. Helsinki: Otava, 197-226.
- JÄRVILUOMA, HELMI, PIRKKO MOISALA & ANNI VILKKO. 2003. *Gender and Qualitative Methods*. Lontoo: SAGE.
- KIIANMAA, KALERVO & PETRI HYTTIÄ. 2003. "Päihteiden vaikutusten neurobiologinen perusta." Teoksessa *Päihdelääketiede*, toim. Mikko Salaspuro, Kalervo Kiianmaa & Kaija Seppä. Helsinki: Duodecim, 110-119.
- KONDRUP, JOHNNY. 1992. "Själviografi. En traditionalistisk genrebeskrivning." Teoksessa *Själviografi, kultur, liv. Levnadshistoriska studier inom human- och samhällsvetenskap*, toim. Christoffer Tigerstedt, J.P. Roos & Anni Vilkkö. Stockholm/Skåne: Symposion, 41-62.
- KOSKI-JÄNNES, ANJA. 1992. *Alcohol Addiction and Self-regulation. A Controlled Trial of a Relapse Prevention Program for Finnish Inpatient Alcoholics*. Alkoholitutkimussäätiön julkaisuja 41. Helsinki: Alkoholitutkimussäätiö.
- KOSKI-JÄNNES, ANJA, ANTTI JUSSILA & VILMA HÄNNINEN. 1998. *Miten riippuvuus voitetaan*. Helsinki: Otava.
- LABOV, WILLIAM & JOSHUA WALETSKY. 1967. "Narrative Analysis. Oral Versions of Personal Experience." Teoksessa *Essays on the Verbal and Visual Arts*, toim. June Helm. Seattle: University of Washington Press, 12-44.
- LATOURE, BRUNO. 1991. "Technology is Society Made Durable." Teoksessa *A Sociology of Monsters. Essays of Power, Technology and Domination*, toim. John Law. Lontoo ja New York: Routledge, 103-131.
- LATOURE, BRUNO. 1999. "On Recalling ANT." Teoksessa *Actor Network Theory and After*, toim. John Law & John Hassard. Oxford: Blackwell.
- LATOURE, BRUNO. 2004. "How to Talk about the Body? Normative Dimension of Science Studies." *Body and Society* 10:2-3, 205-229.
- LATOURE, BRUNO. 2005. *Reassembling the Social*. Oxford University Press.
- LAW, JOHN & JOHN HASSARD (TOIM.) 1999. *Actor Network Theory and After*. Oxford: Blackwell.
- LEHTONEN, TURO-KIMMO. 2008. *Aineellinen yhteisö*. Helsinki: Tutkijaliitto.
- MANZARDO, ANN, DONALD GOODWIN, JAN CAMPBELL, ELIZABETH PENICK & WILLIAM F. GABRIELLI. 2008. *Alcoholism. The Facts*. Oxford/New York: Oxford University Press.
- MARLATT, G. ALAN. 1985. "Relapse Prevention. Theoretical Rationale and Overview of the Model." Teoksessa *Relapse Prevention*, toim. G. A. Marlatt & J. R. Gordon. New York: The Guilford Press, 3-70.
- OKSANEN, ATTE. 2013. "Deleuze and the Theory of Addiction." *Journal of Psychoactive Drugs* 45:1, 57-67.
- PROPP, VLADIMIR. 1975. *Morphology of the Folktale*. Austin ja Lontoo: The University of Texas Press.
- PYYHTINEN, OLLI. 2013. "Tosioiden aineellinen luominen. Taideteosten aitouden tutkimuksesta." *Sosiologia* 50:3, 222-238.
- SULKUNEN, PEKKA & JUKKA TÖRRÖNEN (TOIM.) 1997. *Semioottisen sosiologian näkökulmia*. Helsinki: Gaudeamus.
- TAMMI, TUUKKA & PAULIINA RAENTO (TOIM.) 2013.

Addiktioyhteiskunta. Riippuvuus aikamme ilmiönä. Helsinki: Gaudeamus.

WEINBERG, DARIN. 2013. "Post-Humanism, Addiction and the Loss of Self-Control. Reflections on the Missing Core in Addiction Science." *International Journal of Drug Policy* 24, 173–181.

WEST, ROBERT. 2006. *Theory of Addiction.* Oxford: Blackwell.

VILKKO, ANNI. 1997. *Omaelämäkerta kohtaamispaikkana. Naisen elämän kerronta ja luenta.* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.